

OSMANLIJE I BALKAN U VRIJEME PRVE ETAPE NJEGOVA OSVAJANJA (1352 — 1453)

Ljubiša Doklestić

Sredinom XIV. st. prethodnice jedne ratničke države stupile su u jugoistočnu Evropu kojom će u slijedećim stoljećima i ovladati. U Evropu su se prebacile preko tjesnaca iz Male Azije gdje je nešto ranije osnovano Osmansko Carstvo.

U našoj se historiografiji obično Osmanlijama posvećuje pažnja od početka njihovog osvajanja Balkana 1352, a prije toga se prate samo njihovi povremeni prodori u balkanski prostor. U našoj je, pak, stručnoj literaturi i publicistici povijest osmanske države prije osvajanja Balkana većinom prikazana površno, proturječno i s dosta netočnih podataka. Na više se mjesta čak uporno navodi da su Osmanlije započele osvajati Balkan 1354. godine. Informacije su pretežno crpljene iz stare i prevladane literature strane provenijencije.¹

Rezultate novih istraživanja o nastanku i razvoju osmanske države nalazimo u povijesti Osmanskog Carstva suvremenog turskog historičara Halila Inaldžika, profesora na Ankarskom i više sveučilišta u SAD, objavljenom u engleskom prijevodu 1973. godine,² a prevedenoj kod nas godinu dana kasnije.³ U tom djelu obrađen je razvoj osmanske države u vrijeme uspona njezine moći. Pored prikaza državne i upravne strukture, privrednog, društvenog, religijskog i kulturnog života Osmanskog Carstva do kraja XVI. st., po čemu je taj rad posebno vrijedan, dan je i kratak pregled osmanske političke povijesti od XIII. do kraja XVI. stoljeća.

¹ Jedno od tih djela prevedeno je kod nas 1977. godine. Riječ je o povijesti Osmanskog Carstva austrijskog historičara Josepha von Hammer-Purgstalla (1774—1855). Hammer je prije više od stotinu i pedeset godina objavio u Pešti najprije povijest Osmanskog Carstva u deset svezaka (J. v. Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches I—X*, Pesth. 1927—1835). Zatim je, također u Pešti, objavio 1834—1836. skraćeno izdanje u četiri sveska izostavljajući izvore koji bi za današnjeg istraživača bili najvredniji dio te povijesti (v. *Historija naroda Jugoslavije II*, Zagreb 1960, 47). Privatni izdavač je to skraćeno izdanje većim dijelom preveo, dok je neke manje dijelove prepričao. Tako je naša čitalačka publika dobila prijevod Hammerove povijesti u tri sveska (J. v. Hammer, *Historija turskog /osmanskog/ carstva I—III*, Zagreb 1979).

² H. Inalcik, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300—1600*, 1973.

³ H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo, Klasično doba 1300—1600*, Beograd 1974.

U prikazu političke povijesti osmanske države suvereno je dano sažeto objašnjenje njenog nastanka i razvoja u Maloj Aziji u drugoj polovini XIII. i u prvoj polovini XIV. stoljeća. Nasuprot tome, u praćenju osvajanja Balkana ima dosta proizvoljnosti i pogrešaka. Razlog se može lako utvrditi. Dovoljno je pomno prelistati bilješke i bibliografiju na kraju knjige (313—338). U njima ćemo naći samo nekoliko radova južnoslavenskih historičara na francuskom i njemačkom jeziku. Od izvora koje su isti historičari objavili navedena su samo »Turska dokumenta« Gl. Elezovića, jer su u toj zbirci donijeti faksimili turskih dokumenata.

Inaldžik očito ne poznaje južnoslavenske i grčki jezik. Zato mu nisu bili pristupačni radovi južnoslavenskih historičara: bizantologa, turkologa i historičara srednjovjekovne povijesti od Bugarske do Hrvatske, kao ni građa južnoslavenskog i bizantskog porijekla. Stoga se nije mogao koristiti rezultatima južnoslavenske historiografije. U pogovoru (345—352), u kojem je s pravom vrlo pohvalno ocijenio to djelo, R. Samardžić je spočitnuo autoru da je prilike na Balkanu i Podunavlju prikazao »suviše kratko, pojednostavljeno i šturo« (347). Dodali bismo, tako je prikazan i tok osmanskog osvajanja Balkana.

Kada se Inaldžikovi rezultati uzmu u obzir zajedno s rezultatima istraživanja južnoslavenskih historičara, dobiva se potpuniji uvid u tok i karakter osmanskog osvajanja Balkana od 1352. do 1453. godine. Prije razmatranja osvajanja Balkana mora se poći i nešto unatrag, da bi se bolje moglo razumjeti izvorište osmanske države, identificirale društvene snage koje su je izgradile i prilike u kojima je ona nastala.

Začetak osmanske države u drugoj polovini XIII. st. povezan je s turskim Seldžučkim Sultanatom u Maloj Aziji. Do njega dolazi nakon poraza Seldžuka od Mongola kod Kosedaga 1243. i njihove potčinjenosti vrhovnoj vlasti iranske Ilkanidske Države. Na graničnom području Bizanta i Seldžučke Države u zapadnoj Anadoliji počeli su se tada grupirati islamizirani turkmenski ratnici, seljaci i stočari nomadi. Sklanjali su se pred Mongolima koji su ih pritiskivali s istoka i gušili njihove ustanke u Anadoliji. Rijeka pridošlica stalno je tekla. Oni se zatim šire na teritorij Bizanta koji je nakon sloma Latinskog Carstva 1261. bio zaokupljen obnovom svoje vlasti na Balkanu, te nije imao snaga da brani svoje gradove i luke u Maloj Aziji. Na osvojenom prostoru osnovano je između 1260. i 1320. više vazalnih turkmenskih bejluka (emirata). Na čelu najzapadnijeg bio je emir Osman (1281?—1326), po kojem su njegovi podanici i država dobili svoje ime. Za dalji razvoj te mlade kneževine ključna je bila Osmanova pobjeda nad bizantskim plaćeničkim odredom od 2.000 ratnika 1301. kod Bafeona. Osmanova kneževina je nakon toga postala privlačna za novu masovnu migraciju ratnika s raznih strana Anadolije.⁴

Osmanov sin Orhan (1326—1362) već se osamostalio, kovao svoj novac, uzeo titulu sultana i širio se u susjedne bejluke. Za svoju prijestolnicu izabrao je 1326. tek osvojenju Brusu, što je ona ostala sve do 1402. godine. Inal-

⁴ Isto, 10—13, 79; G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, Beograd 1947, 246—247.

džik smatra da je upravo sultan Osman bio »pravi utemeljivač osmanske moći«.⁵

Puni polet osmanska je država dobila tek nakon sedamdesetak godina postojanja. Povezan je s osvajanjem jugoistočne Evrope koje je započelo 1352. godine. Prije toga, na kraju XIII. i na početku XIV. st., pojedini su turski odredi ratovali kao najamnici bizantskih careva i Nemanjića na Balkanu.⁶ Zatim su, počevši od 1340, Osmanlije u nekoliko navrata provalile iz Male Azije na Balkan, bilo kao saveznici Bizanta bilo na svoju ruku.⁷ Kada je u Bizantu 1352. došlo do trećega građanskog rata, Osmanlije su potpomogle Ivana i Matiju Kantakuzena, dok su srpski car Stefan Dušan i bugarski car Ivan Aleksandar potpomagali legitimnog cara Ivana V Paleologa. U iznenadnoj bici u Trakiji kod Dimotike, brojno jače Osmanlije, koje je predvodio Orhanov sin Sulejman, teško su porazile srpski i bizantski odred, dok se bugarski uspio skloniti u Dimotiku. Neposredno prije te bitke Osmanlije su osvojile u Dardanelama tvrđavu Cimpu koja im je poslužila kao odskočna daska za dalja osvajanja na Balkanu.⁸

Ekonomski i vojno iscrpljen brojnim građanskim ratovima, Bizant nije više imao snage da osvajača potisne natrag. Stoviše, Osmanlije su 1361. zauzele Dimotiku, a 1362. Jedrene i učvrstile se u istočnoj Trakiji.⁹ Time su Carigrad i Bospor bili odsječeni od balkanske zaleđine. Jedrene¹⁰ je sultan Murat (1362—1389) ubrzo nakon osvajanja izabrao za sjedište prvog beglerbegluka (provincije) Carstva, Rumelijskog Beglerbegluka. Kasnije, od 1402. do 1453. Jedrene će biti i prijestolnica Carstva.¹¹

Osmanlije su se pojavile na Balkanu u najnepovoljnijem trenutku za balkanske narode, u momentu raspada njihovih feudalnih društava i država. Srpsko se Carstvo nakon smrti Stefana Dušana 1355. raspalo na veći broj manjih ili većih oblasti, tj. država.¹² U isto je vrijeme i Bugarsko Carstvo između Dunava i Balkan Planine (Stara Planina) i dijela Trakije proživljavalo stagnaciju koja je već ranije počela. Od 1371. ono je podijeljeno na samostalne oblasti-državice: Trnovsko i Vidinsko Carstvo i Kneževinu Dobruđu.¹³

Na Balkanu su 1389. postojale 24 nezavisne državice, ne ubrajajući tu i posjede Ugarske, Venecije i Genove, izračunao je K. Jireček i dodao: »Hrišćanske su vojske bile malobrojne, najamnici skupi i nepouzđani, vlastela nesložna i nepokorna, a vladaoci, zbog toga, često nemoćni.«¹⁴ Rivalski i antagonistički odnosi vladara samostalnih državica bili su prepreka zajedničkom otporu neprijatelju. Jedini put kada je srpska, bugarska i bizantska vojska zajednički ratovala protiv Osmanlija bila je spomenuta bitka kod Di-

⁵ Inaldžik, Osmansko c., 13, 14, 80, 108.

⁶ Istorija srpskog naroda I, Beograd 1981, 440, 457, 458, 461, 469.

⁷ Isto, 521—523, 550; Ostrogorski, Istorija Viz., 261—263.

⁸ K. Jireček, Istorija Srba I, Beograd 1952, 231—232.

⁹ Isto, 245; Ostrogorski, Istorija Viz., 261—263, 267—269, 272.

¹⁰ Adrianopolj-Drinopolje, Jedrene-Edirne-Odrin, sinonimi su istog grada.

¹¹ Inaldžik, Osmansko c., 108, 147—148, 150.

¹² v. R. Mihaljčić, Kraj srpskog carstva, Beograd 1975, 162—163.

¹³ Istorija na B'lgarija I, Sofija 1954, 218—220.

¹⁴ Jireček, n. dj., 312.

motike 1352. godine. To međutim nije bilo svjesno suprotstavljanje Osmanlijama koji su kročili na Balkan, već slučajni sukob u toku bizantskoga građanskog rata.

Političku rasparčanost Balkana Osmanlije su obilato iskorištavale, posebno neslogu i sukobe oblasnih gospodara koje su nastojale intrigama podgrinjati. Tu su metodu oni, kako su Dubrovčani tvrdili 1429, otpočeta primjenjivali u Bizantu, Bugarskoj i Srbiji.¹⁵ Osmanski su vojni zapovjednici sudjelovali i u međusobnim obračunima oblasnih gospodara. Stoga su pojedini gradovi i oblasti širom Balkana bili prepušteni vlastitoj obrani koju su Osmanlije lako pojedinačno savladavali. Bilo je i junačkih otpora osmanskoj najezdi. Osmanlije su doživjele i nekoliko poraza, ali oni nisu bili od presudnog značenja. Od balkanskih država veći otpor pružili su im u početku ostaci Dušanovog carstva.

Nakon stvaranja mostobrana u istočnoj Trakiji dalje osmanske provale i osvajanja na Balkanu bila su uvjetovana konfiguracijom tla, tj. masivima Rodopa i Balkan Planine. Istočni dio Rodopskog masiva presijeca trakijsku ravnicu od zapada prema istoku do blizu rijeke Marice odakle počinje ravnica istočne Trakije. Balkan Planina sivara, pak, barijeru između trakijske ravnice na jugu i podunavske nizine u Bugarskoj na sjeveru. Te geografske osobitosti terena nametale su Osmanlijama smjerove njihova nadiranja.

U zapadnom smjeru prodirale su kroz jugozapadnu Trakiju, između Rodopa i Egejskog mora, dalje u Makedoniju starom cestom via Egnatia koja je išla od Bospora do Soluna, a zatim preko Bitolja i Ohrida sve do Drača. Na tom potezu pod udarom osmanskih provala ubrzo se našla serska država despota Uglješe Mrnjavčevića u istočnoj Makedoniji i jugozapadnoj Trakiji. Za obračun s Osmanlijama Uglješa je tražio saveznike. Bezuspješno se obraćao i Bizantu. Uspio je pridobiti samo brata kralja Vukašina koji je vladao većim dijelom Makedonije i južnom polovinom Kosova.¹⁶ Države Mrnjavčevića bile su tada, po ocjeni R. Mihaljčića, »isključujući Ugarsku, najjače hrišćanske snage na Balkanu«.¹⁷ Braća su s vojskom prodrli 1371. do blizu Jedrene možda u namjeri da protjeraju Osmanlije u Malu Aziju. Do sukoba je došlo na rijeci Marici. Taj prvi veći otpor osmanskoj najezdi na Balkan završio je katastrofalno za Mrnjavčeviće. Oba su brata poginula, a njihove su posjede dobrim dijelom prigrabili drugi feudalci. Vukašinov sin kralj Marko, koji je uspio zadržati samo zapadnu Makedoniju, postao je Muratov vazal, kao i braća Jovan i Konstantin Dragaš koji su držali sjeveroistočnu Makedoniju. Nešto kasnije, između 1383. i 1385, Osmanlije će zauzeti veći dio Makedonije.¹⁸

¹⁵ Isto, 312, bilj. 2; Istorija srpskog naroda II, Beograd 1982, 37—38, 87.

¹⁶ Istorija srp. nar. I, 585, 587—590, 597—598; G. Ostrogorski, Serska oblast posle Dušanove smrti, Sabrana dela IV, Beograd 1970, 480—483, 592—606.

¹⁷ Mihaljčić, Kraj srpskog carstva, 154.

¹⁸ Jireček, n. dj., 251—252; Lj. Doklešić, Kroz historiju Makedonije, Zagreb 1964, 50—53; Istorija na makedonskiot narod I, Skopje 1969, 193—196; Istorija naroda Jugoslavije I, Zagreb 1953, 446—448; Istorija srp. nar. I, 599—602; II, 21—24.

Neposredno nakon maričke bitke Osmanlije su osvojile nekoliko bugarskih gradova u sjeveroistočnoj Trakiji. Nakon što su preko Balkan Planine prodrli u Bugarsku, trnovski car Ivan Šišman postao je 1371. njihov vazal, kasnije i vidinski car Ivan Stracimir.¹⁹ Pobjeda na Marici nije bila samo početak osmanske dominacije nad Južnim Slavenima. I bizantski car je svakako već 1372. postao vazal sultana Murata. Poraz Mrnjavčevića na Marici bio je po sudu G. Ostrogorskog »jedan od najkobnijih datuma ne samo u istoriji Južnih Slovena, već i u istoriji Vizantijskog Carstva«.²⁰

Puna pozornost Osmanlija usmjerena je zatim na sjeverozapad. Nakon zauzeća sjeverozapadne Trakije, između Rodopa i Balkan Planine, uslijedio je dalji prodor: Sofija je pala u osmanske ruke 1382, a Niš 1386. godine.²¹ Time su Osmanlije postali gospodari dobrog dijela glavne balkanske prometnice i stare vojničke ceste od Jedrene, Plovdiva i Sofije do Niša, koja ih je dovela u Srbiju. To je ona magistrala koja se kasnije protezala od Carigrada preko Jedrene, Plovdiva, Sofije i Niša sve do Beograda i nazivala se carigradskim drumom.²² To je bila osnovna komunikacijska veza između Rumelije, kako su Osmanlije počele tada nazivati osvojeni prostor na istoku Balkana, i Podunavlja, odnosno zapadne Evrope.

Na tom putu isprijčila im se država kneza Lazara, u tom trenutku najjačeg vladara na području raspale Dušanove države. U njegovu oblast Osmanlije su dva puta upadale s istoka: 1381. kada je jedan njihov pljačkaški odred razbijen kod današnjeg Paraćina i 1386. kada je sultan Murat pokušao prodrijeti u Toplicu te odustao, ali je nakon toga osvojio Niš.²³ Lazarevim zemljama zaprijetila je istodobno osmanska opasnost i s juga.

Nakon što su se učvrstili u većem dijelu Makedonije sredinom 80-ih godina XIV. st. Osmanlijama je bio otvoren put na tri strane. Na jug prema Tesaliji i Epiru. Na zapad prema Albaniji, Zeti i Bosni, tj. Hercegovini. Balša II Balšić braneci svoje posjede poginuo je 1385. kod Berata u Albaniji.²⁴ God. 1388. jedan je osmanski odred prodro sve do Neretve, ali je bio poražen na povratku od Tvrtkove vojske kod Bileća.²⁵ Tada im je bio otvoren put i na sjever prema Kosovu i Pomoravlju.

Upravo preko Makedonije približavala se Srbiji 1389. velika vojska sultana Murata. Knez Lazar zajedno sa savezničkim odredima namjeravao je osvajačima presjeći put na Kosovu, u oblasti Vuka Brankovića koji je zajedno s njim ratovao. Tu dolazi do dotad najveće bitke s Osmanlijama na Balkanu. Strategijski gledano, to je bila bitka za središnji dio Balkana. Za srpski narod kosovski je boj imao šire i dublje značenje, što se i odrazilo u

¹⁹ Istorija na B'lg. I, 236–239.

²⁰ G. Ostrogorski, Vizantija, vazalna država turskog carstva, Sabrana dela III, Beograd 1970, 377, 379.

²¹ Istorija na B'lg. I, 236; Jircček, n. dj., 324.

²² v. OI. Zirojević, Carigradski drum od Beograda do Sofije (1459–1683), Zbornik Istoriskog muzeja Srbije VII, Beograd 1970, 3–196; Jircček, n. dj., 4.

²³ R. Mihaljčić, Lazar Hrebcljanović, Beograd 1984, 111–112, 115; Jircček, n. dj., 323–324.

²⁴ Istorija Crne Gore 2/2 (= Istorija CG 2/2), Titograd 1970, 44, 48.

²⁵ Jircček, n. dj., 324.

narodnoj epici. U toj bici, u kojoj su poginuli i knez Lazar i sultan Murat, obje su strane imale teške gubitke. Za malenu Lazarevu državu gubitak mnoštva srpskih ratnika bio je presudan. Pritisnuti od Ugarske, Lazarevi nasljednici, kneginja Milica i maloljetni Stefan i Vuk Lazarević, morali su prihvatiti vazalne obaveze prema Bajezidu. To je 1392. morao učiniti i Vuk Branković, što je omogućilo osmanskim odredima neposredne upade u Bosnu.²⁶

Bajezi I (1389—1402) usmjerio je ekspanziju osmanske države na više područja. Najprije je proširio vlast u Maloj Aziji (1389—1392) gdje je zauzeo većinu preostalih bejluka.²⁷ Zatim je u južnom i središnjem dijelu Balkana izveo nekoliko osvajачkih poteza. Tesaliju je osvojio 1393—1394. godine. Tada ili nešto ranije vazalne su obaveze prema Bajezidu preuzeli janinski despot Isailo de Buondelmonti i herceg Atene Nerio Acciaiuoli 1394, dok je tesalski car Anđeli postao vazal još 1386. godine.²⁸ Osmanski vazali bili su tada i zetski gospodar Đurađ II Stracimirović Balšić (jedno vrijeme) i Konstantin Balšić,²⁹ kao i albanska vlastela Dimitrije Jonima, Koja Zakarija, Ivan Kastriot i Tanuš Veliki Dukadžin.³⁰ Nakon pogibije kralja Marka i Konstantina Dragaša na Rovinama 1395. Bajezid je potpuno zauzeo njihove oblasti u Makedoniji. Time je u čitavoj Makedoniji bila uvedena osmanska vlast.³¹ Zemlje Vuka Brankovića Bajezid je pak postepeno sužavao da bi 1396. zarobio Vuka. Njegovi nasljednici, žena Mara i sinovi Grgur, Đurađ i Lazar, zadržali su kao vazali tek nešto posjeda na Kosovu.³²

Glavni pravci Bajezidovih nadiranja bili su zapravo prema sjeveru Balkana i u Podunavlje. Od 1390. započela je borba Osmanlija i Ugarske za sjeverni dio Srbije,³³ a nešto kasnije i za Bugarsku i Vlašku. U vojnom pohodu 1393. Bajezidov sin Čelebi zauzeo je Trnovo i Nikopolj i zarobio cara Ivana Šišmana očito zbog tajnih pregovora s kraljem Sigismundom. To je i bio kraj bugarske trnovske države.³⁴

U Vlaškoj, u koju su Osmanlije prodirali iz Bugarske, Bajezid je 1395. na Rovinama porazio vojvodu Mirču. Za vlaškog kneza postavio je tada Vlada. Međutim, on se nije uspio dugo održati kao Bajezidov vazal, jer je ubrzo Sigismund vratio za kneza Mirču. Poslije bitke na Rovinama Bajezid je osvojio i kneževinu Dobrudžu koju je vojvoda Mirča bio dobio putem nasljedstva.³⁵

²⁶ Isto, 324—330; Historija nar. Jug. I, 449—454; Istorija srp. nar. II, 43—48, 51, 54; Mihaljčić, Lazar..., 109, 115—124 i dr.

²⁷ Inaldžik, Osmansko c., 23.

²⁸ Jireček, n. dj., 323, 328, 331; Ostrogorski, Istorija Viz. 278; Istorija srp. nar. II, 53, 60.

²⁹ Istorija CG 2/2, 52—62, 68.

³⁰ Jireček, n. dj., 330, 333; Istorija CG 2/2, 72, 78, 80, 82.

³¹ Historija nar. Jug. I, 448.

³² Jireček, n. dj., 335; Istorija srp. nar. II, 51, 54, 56, 58, 63, 64.

³³ v. Istorija srp. nar. II, 48, 52, 62.

³⁴ Jireček, n. dj., 331; Istorija na B'lg. I, 238—239.

³⁵ Jireček, n. dj., 331—332; Ostrogorski, Istorija Viz., 278. — M. Dimić na osnovi jedne proturječne francuske kronike drži da je Bajezida na Rovinama 1395. porazio kralj Sigismund (M. Dinić, Hronika Sen-Deniskog kaluđera kao izvor

Protiv osmanske najezde kralj Sigismund je uspio tada pridobiti vitezove iz Francuske i drugih zemalja Evrope. Veliku križarsku vojsku između 60.000 i 100.000 ratnika dočekaao je Bajezid 1396. u Bugarskoj kod Nikopolja na Dunavu. Bila je to treća velika bitka kršćana s Osmanlijama na Balkanu. Završila je strahovitim porazom križarske vojske. Tome je pridonijelo nepromišljeno ponašanje ambicioznih francuskih vitezova nevičnih taktici ratovanja koju su Osmanlije primjenjivale.³⁶

Poslije pobjede kod Nikopolja Bajezid je zauzeo Vidin i zarobio vidinskog cara Ivana Stracimira. Likvidacijom posljednjeg bugarskog vazala, Bajezid je uspostavio neposrednu vlast u čitavoj Bugarskoj.³⁷ Nakon toga, osmanske prethodnice još su se češće zaletavale preko Dunava u Ugarsku radi pljačke. Prodirale su čak do Srijema i Slavonije. Veći osmanski odred prodro je 1398. također radi pljačke i u Bosnu.³⁸

Težak udarac je Osmansko Carstvo ubrzo doživjelo s potpuno druge strane. Timurlenkova mongolska vojska hametice je porazila Bajezida 1402. kod Angore (Ankare). Mnogi anadolski konjanici napustili su u bici Bajezida i pridružili se Timurlenkovoj vojsci. Bajezid je pao u zarobljeništvo gdje je ubrzo i umro. Iako su Timurlenkova smrt 1405. i raspad mongolske države oslobodile Osmansko Carstvo od vazalskog položaja, poraz kod Angore uzrokovat će tešku unutrašnju krizu.³⁹ Poslije 1402. prestala su velika osvajanja Osmanlija za čitavih pola stoljeća, sve do pada Carigrada 1453. godine.

Uspjesi Osmanlija do 1402. bili su veliki. Za svega pola stoljeća (1352—1402) oni su na Balkanskom poluotoku osvojili Trakiju, Makedoniju, Bugarsku i dijelove Grčke, Albanije i Srbije. Bizant je bio sveden na Carigrad i Moreju (Peloponez). U svojim rukama imali su i čitavu Malu Aziju. Tada je to već bila, kako ističe Inaldžik, »imperija koja se pružala od Dunava do Eufrata«.⁴⁰

Unatoč vojnoj nadmoći, Murat I i Bajezid I vodili su politiku postepenog pokoravanja Balkana i širenja svoje države, razmjerno stupnju učvršćenja njihove vlasti u već osvojenim dijelovima Balkana. Pobijedene ili osmanskim upadima destabilizirane vladare od Atene pa sve do Bugarske i Vlaške, čije su se oblasti nalazile na vanjskom rubu osvojenog balkanskog prostora, ostavljali su i dalje samostalno vladati u njihovim oblastima, ali su im nametali vazalne obaveze različitog opsega od slučaja do slučaja. Morali su plaćati tribut, davati pomoćne vojne odrede, propuštati osmansku vojsku preko svog teritorija i voditi vanjsku politiku u skladu s interesima osmanske

za bojeve na Kosovu i Rovinama, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor XVII/1, Beograd 1937, 51—66).

³⁶ F. ŠIŠIĆ, Bitka kod Nikopolja (25. septembra 1396), Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini VIII, Sarajevo 1896, 83—86; Jireček, n. dj., 334; Istorija srp. nar. II, 56, 58.

³⁷ Jireček, n. dj., 334; Istorija na B'lg. I, 239.

³⁸ Jireček, n. dj., 332, 334, 335; Istorija srp. nar. II, 58, 60, 62.

³⁹ Jireček, n. dj., 336—337; Inaldžik, Osmansko c., 24—25.

⁴⁰ Inaldžik, Osmansko c., 9, 24.

države.⁴¹ Neke od tributaraca sultani su ostavili vladati do kraja njihova života, a neke su kasnije zarobili a njihove oblasti zauzeli. Nekima su pak omogućili da prošire svoj teritorij i pružili im zaštitu.⁴²

Svojim novčanim i vojnim tributom vazali su svakako povećavali vojnu moć Osmanlija i doprinosili njihovoj daljoj ekspanziji, ali su i dobivali vremena za predah. Murat I je samo od Bizanta 1379. dobio godišnji danak od 30.000 zlatnika, a na njegovo traženje Bizant je tada bio dužan slati i 12.000 konjanika i pješaka.⁴³ Balkanski su vazali sudjelovali u više vojnih pohoda Murata I i Bajezida I na Balkanu i u Maloj Aziji. Prvo poznato sudjelovanje bilo je ono bizantskog cara Ivana V u Muratovoj vojni 1373. u Maloj Aziji. Posljednje u prvoj etapi osmanskog osvajanja bilo je sudjelovanje većeg broja balkanskih vazala u Bajezidovoj bici kod Angore 1402. godine.⁴⁴

Nasuprot političkoj i vojnoj rascjepkanosti Balkana, osnovna komparativna prednost osmanske države bila je u centraliziranoj upravnoj vlasti s velikim autoritetom sultana i u vojnoj moći,⁴⁵ kao i u koncepciji osvajačkih ratova, odnosno u taktici i strategiji osvajanja kojima je sve bilo podređeno.

Isturene pokrajine na Balkanu sultani su organizirali kao krajišta odakle su se zalijetali na protivnički teritorij dok ga ne bi osvojili. Istočnu su Trakiju odmah nakon zauzeća organizirali kao krajište pod upravom gazijskih namjesnika.⁴⁶ I Makedonija je nakon osvajanja postala vojna krajina. Njezin južni dio predan je na upravu Evrenos-begu. Sultan Murat I mu je 1386. naložio: »Staraj se da osvojiš grad Solun. Neprestano neverničke zemlje da pališ.« Poslije zauzeća Skoplja 1392. i tu je osnovano krajište.⁴⁷

Provale krajišnika u susjedne oblasti imale su dvostruku svrhu. Neposredni cilj im je bila pljačka. Dugoročni im je zadatak bio da pustošenjima i razaranjima izazovu ekonomsku, vojnu i psihološku destabilizaciju protivničkog teritorija. Time su svojoj vojnoj glavlini olakšavali kasnije nastupanje i zauzeće tih oblasti.

Da bi učvrstili svoju vlast na Balkanu i ojačali svoj vojni potencijal, sultani su odmah započeli kolonizacijom svog življa iz Male Azije, ponekad i prisilno. Seljake su najvećma naseljavali u Trakiji i Makedoniji, gdje su nikla mnoga turska sela. U Trakiji i Makedoniji naselili su i svoje stočare nomade, Juruke i Konjare. U osvojene gradove naseljavali su obrtnike i drugi živalj iz Male Azije. Halkokondil je zabilježio da je Bajezid I nakon zauzeća Skoplja taj grad naselio »mnogobrojnim Turcima koje je doveo iz Evrope i Azije zajedno s njihovim ženama i djecom« i da su Murat I i Bajezid I tako postupili i u drugim dijelovima Balkana od Tesalije do Bugarske,

⁴¹ usp. Isto, 18.

⁴² v. Istorija srp. nar. II, 48, 54, 58, 61.

⁴³ Ostrogorski, Vizantija, vazalna..., 380—381.

⁴⁴ Isto, 378—379; Jireček, n. dj., 336; Istorija CG 2/2, 80.

⁴⁵ v. Inaldžik, Osmansko c., 17, 19 i dr.

⁴⁶ Isto, 15.

⁴⁷ G. Elezović, Turski spomenici I, Beograd 1940, 12—13; Istorija na maked. nar. I, 233.

a sve u cilju daljih osvajanja. Baza osmanske vlasti u balkanskim gradovima počela se ubrzo širiti i islamizacijom zatečenog domaćeg življa.⁴⁸

Osnovu osmanske vojne moći koja je pregazila Balkan činili su, uz ostale odrede, spahije-feudalci i janjičarski korpus.⁴⁹ Vrlo pokretna spahijska konjica bila je udarna snaga osmanske vojske. Po Jirečeku, Osmanlije su posjedovale bolje konje od »kavalerije balkanskih naroda«, odnosno brže i izdržljivije konje.⁵⁰ Stimulans osvajačima balkanskog prostora bila je pljačka, ratni plijen i osvajanje zemljišta za feudalna lena — timare. Inaldžik ističe da je i gaza, sveti rat, čiji je cilj bio »da potčinjava nevernički svet« bila »značajan činilac u osvajanju i razvoju osmanske države«.⁵¹ Osvajanjem novih područja na Balkanu povećao se i broj spahija.

»Novu vojsku« (yeni-çeri), janičare, osnovao je Murat I poslije osvajanja Jedrene iz redova ratnih zarobljenika. Krajem XIV. st. janičari su se počeli regrutirati i devširmom, dankom u krvi pokorenih kršćana. Po Inaldžiku janičari su bili »prva stajaća vojska u Evropi«. Ovaj elitni korpus bio je direktno potčinjen sultanu. Procjenjuje se da je oko 1475. bilo 6.000 janičara i 3.000 kapukulu konjanika, koji su također regrutirani putem devširme ili iz redova zarobljenika.⁵²

Nedugo nakon početka osmanske invazije na Balkan, ishodište njihove vojne moći nije više bila samo Anadolija. Već se u kosovskoj bici 1389. desno osmansko krilo, koje je predvodio Bajezid, sastojalo od trupa iz Rumelije.⁵³ Zahvaljujući novim osvajanjima, u Rumeliji je broj spahija i njihovih timara bio u stalnom porastu. Računa se da je oko 1475. u Rumeliji bilo već 22.000, a u Anadoliji samo 17.000 spahija.⁵⁴

Svoje vojne snage sultani su popunjavali i iz redova kršćana s osvojenog teritorija Balkana. Rukovođeni osvajačkim pretenzijama sultani su u početku imali fleksibilan i tolerantan stav prema nekim slojevima potčinjenih balkanskih naroda. Time su ne samo jačali svoju vojnu moć, već su nastojali olakšati dalja osvajanja računajući na slabiji otpor tih društvenih slojeva u još nezauzetim balkanskim državicama.

Pokorene sitne i srednje balkanske feudalce, koji su se pokazali lojalnima, inkorporirali su kao kršćanske spahije u svoj feudalni sistem i vojnu organizaciju — asker. Iz sačuvanog dijela jednog deftera vidi se da su u prilepskoj i kičevskoj nahiji sredinom XV. st. od ukupno 100 spahija timarnika, 27 bili kršćani, tj. jedna četvrtina, a od dvojice spahija sa zeametom, jedan je bio kršćanin, tj. jedna polovina, i to s godišnjim prihodom od 50.200 akči.⁵⁵ I iz drugih deftera iz sredine XV. st. (to su najstariji sačuvani defteri),

⁴⁸ Istorija na B'lg. I, 261—262; Istorija na maked. nar. I, 235—236; Doklešić, n. dj., 53—54; Inaldžik, Osmansko c., 15—17; Jireček n. dj., 313.

⁴⁹ Historija naroda Jugoslavije II, Zagreb 1960, 25—26.

⁵⁰ Jireček, n. dj., 232, 312.

⁵¹ Inaldžik, Osmansko c., 11—12 i dr.

⁵² Isto, 17, 111, 152, 307.

⁵³ Historija nar. Jug. 451.

⁵⁴ Inaldžik, Osmansko c., 152.

⁵⁵ A. Stojanovski, Kon prašanjeto za hristijanite — spahii vo Makedonija, Glasnik na Institut za nacionalna istorija IV/1—2, Skopje 1960, 306, 314—315; Istorija na maked. nar. I, 240.

a koji su potjecali s teritorija od Tesalije do Vidina, proizlazi da je u to vrijeme na tom prostoru bilo dosta kršćana timarnika. Njih je u odnosu na ukupan broj spahija u pojedinim nahijama bilo od 3,5 do 50 posto. Kršćanskih spahija je svakako u tim nahijama neposredno nakon pada pod osmansku vlast bilo i više, s obzirom na to da su bili zahvaćeni islamizacijom.⁵⁶ Inaldžik smatra da su Osmanlije u XV. st. »na Balkanu primili na hiljade hrišćanskih konjanika u svoju vojničku klasu«, tj. asker.⁵⁷

Iz vojnih potreba sultani su angažirali i veći broj vlahastočara, kršćana, na koje se, kako tvrdi B. Đurđev, »tursko nadiranje odmah posle bitke na Marici oslonilo«.⁵⁸ Od njih je najprije u Trakiji između 1375. i 1377. formiran vojnučki red koji se zatim proširio i na druge dijelove Balkana pod osmanskom vlašću. U starijoj literaturi uglavnom se smatralo da su vojnici postojali samo u Bugarskoj. Vojnici su za posjed slobodne baštine bili konjušari i kosci trave, jedni u carskim konjušnicama, drugi za vojnih pohoda. Kasnije su bili i džebelije, laki oklopni konjanici. Ime pripadnika tog reda Osmanlije su preuzele iz slavenskog jezika, tj. od riječi vojnik.⁵⁹

Mnogo je bio brojniji martološki red koji je također proistekao iz kršćanske vlaško-stočarske sredine.⁶⁰ U graničnim područjima martolosi su bili vojnici, a u unutrašnjosti su imali žandarmerijske i druge dužnosti. Po etničkoj pripadnosti bili su Grci i Južni Slaveni. Većina je imala plaću, a pripadao im je i dio pljačke s teritorija susjednih država. Budući da je red osnovan tek za Murata II, negdje između 1421. i 1438, on nije ni mogao imati veću ulogu u prvoj etapi osmanskog osvajanja Balkana do 1453. godine.

Još odavna je Stojan Novaković ustanovio da se osmanska država uspjela do 1402. učvrstiti na Balkanu zahvaljujući doseljavanju svog življa, prelaskom na islam brojnih starosjedilaca i pridobivanjem na suradnju mnogih domaćih ljudi.⁶¹

U XIV. st. u Osmanskom je Carstvu funkcioniralo feudalno ustrojstvo iz Seldžučke Države. Postojali su krupni feudalski koji su kao vojni zapovjednici i upravitelji oblasti imali velike posjede s podložnim spahijama. Izgrađujući autokratsku vlast, Bajezid I nastoji ograničiti feudalnu aristokraciju. Razbija također i bejluke (emirate) u Maloj Aziji.⁶² To je uzrokovalo Bajezidovu

⁵⁶ H. Inaldžik, *Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva, Hrišćanske spahije u Rumeliji u XV vijeku i njihovo porijeklo*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom III—IV, Sarajevo 1952—53, 28—42.

⁵⁷ Inaldžik, *Osmansko c.*, 97.

⁵⁸ B. Đurđev, *O uticaju turske vladavine na razvitak naših naroda, Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine II*, Sarajevo 1950, 37.

⁵⁹ v. B. Đurđev, *O vojnicima*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu n. s. II, Sarajevo 1947, 75—137 passim; *Historija nar. Jug. II*, 27.

⁶⁰ *O vojnučkom redu v. M. Vasić*, *Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom*, Sarajevo 1967, passim.

⁶¹ St. Novaković, *Srbi i Turci u XIV i XV veku*, Beograd 1893, 275.

⁶² B. Đurđev, *Osmansko feudalno uređenje (timarski sistem)*, Enciklopedija Jugoslavije 4, Zagreb 1986, 133; B. Đurđev, *Prilog pitanju razvitka i karaktera tursko-osmanskog feudalizma — timarsko spahiskog uređenja*, *Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine I*, Sarajevo 1949, 110—111.

zidovu katastrofu kod Angore 1402. jer su protjerani emiri uspjeli privući većinu svojih konjanika na stranu Timurlenka.⁶³

Nakon poraza kod Angore 1402. u prva su dva decenija Carstvo potresale borbe za prijestolje Bajezidovih sinova Sulejmana, Muse, Mehmeda I i Mustafa. U Carstvu se u tom razdoblju dogodio i jedan seljački ustanak, dok su se u Anadoliji ponovo uspostavili neki bejluci. Tek je u iduća tri decenija sultan Murat II (1421—1451) mogao intenzivnije raditi na obnovi države, u čemu je potpuno i uspio, i voditi manje osvajačke ratove na Balkanu.⁶⁴ S oslonom na janičarski korpus i vojne namjesnike — koji su proizlazili iz institucije »osmanskog sistema robova« te bili potpuno odani sultanu — kao i na spahijsku vojsku, prevladana je kriza, obnovljen autoritet centralne vlasti i sačuvano jedinstvo Carstva.⁶⁵

Unatoč nepovoljnu položaju osmanske države nakon Angore Ugarska i Venecija blokirane suparništvom za vladavine kralja Sigismunda (1387—1437) nisu ništa poduzele.⁶⁶ Na samom Balkanu nakon kosovske bitke nisu više postojale snage koje bi se ravnopravno mogle suprotstaviti čak ni oslabljenom Osmanskom Carstvu. Srpska despotovina uspjela je samo, iako se nalazila u procijepu između Osmanskog Carstva i Ugarske, doživjeti ekonomski i kulturni procvat.⁶⁷

Tek su 1440-ih godina iz Ugarske krenule tri križarske vojske (1443, 1444. i 1448) koje su prodrle duboko na osmanski teritorij na Balkanu. Međutim, u to se vrijeme Osmansko Carstvo već dobrobrano bilo oporavilo. Za osmansku državu najnepovoljniji je bio križarski prodor iz 1444, jer su se tada veliki vezir i rumelijski beglerbeg borili za vlast, a Jedrene jc bilo zapaljeno. Iz Ugarske je te godine upala duboko u Bugarsku vojska od 16.000 konjanika koju je predvodio kralj Vladislav. Malena kršćanska flota trebala je pak blokirati Dardanele. Unatoč tome Murat II uspio je prebaciti vojsku iz Anadolije i teško poraziti križare kod Varne, gdje je i kralj Vladislav zajedno s kardinalom Cesarinim poginuo. Inaldžik smatra da je ova osmanska pobjeda »zapečatila sudbinu Balkana i Vizantije«.⁶⁸

Nakon zastoja od pola stoljeća, Osmansko Carstvo je od 1453. ušlo u fazu novog naglog uspona. Tada je uslijedila druga etapa osvajanja Balkana kada je osmanska invazija uvelike prešla njegove granice i prodrla duboko u Podunavlje.

U drugoj polovini XV. i u prvoj polovini XVI. st. izgrađena je strogo centralistička vojna teokratska država i novi osmanski timarsko-spahijski feudalizam s apsolutnom dominacijom sultana kojemu su svi feudalsi neposredno bili podređeni. U XVI. st. kada je doživjelo kulminaciju u svakom pogledu, Carstvo je već bilo pokorilo veći dio južnoslavenskih zemalja. Os-

⁶³ Inaldžik, Osmansko c., 24; Historija nar. Jug. II, 14—15.

⁶⁴ Inaldžik, Osmansko c., 24—33; Historija nar. Jug. II, 14—16; Istorija srp. nar. II, *passim*.

⁶⁵ v. Inaldžik, Osmansko c., 28. i dr.

⁶⁶ Jireček, n. dj., 337.

⁶⁷ v. Istorija srp. nar. II, 98—108.

⁶⁸ Jireček, n. dj., 366—373; Inaldžik, Osmansko c., 31; Istorija srp. nar. II, 256, 258—260, 263—264.

manska najezda je prekinula njihov autohtoni razvoj i izazvala mnoge duboke promjene u njihovom političkom, društvenom i ekonomskom životu s teškim posljedicama.⁶⁹ Bitka na Marici i na Kosovom polju, kao i bitka kod Nikopolja i kod Varne, bili su pokušaji da se ta najezda spriječi u prvoj etapi osmanskog osvajanja jugoistočne Evrope.

Zusammenfassung

DIE OSMANEN UND DER BALKAN ZUR ZEIT DER ERSTEN STUFE SEINER BESETZUNG

In Anatolien begannen sich in der zweiten Hälfte des 13. Jhs. in den Grenzgebieten zwischen dem Seldschukenstaat und dem Byzantinischen Reich islamisierte turkmenische Krieger, Bauern und nomadisierende Viehzüchter auf ihrer Flucht vor den Mongolen zu gruppieren. Auf dem von Byzanz eroberten Raum wurden zwischen 1260 und 1320 mehrere turkmenische Beyluks gegründet. An der Spitze des westlichsten befand sich der Emir Osman (1281?—1326), dem sich nach dem Sieg über eine byzantinische Einheit eine neue Masse Krieger anschloß. Sein Sohn Urchan (1326—1362), der den Titel Sultan annahm, begann 1352 den südöstlichen Teil Europas zu erobern, und es gelang ihm auch alsbald, in Thrakien Fuß zu fassen. Der Balkan befand sich zu der Zeit im politischen Zerfall. Byzanz wurde gerade von einem Bürgerkrieg erschüttert, während sich das bulgarische und das serbische Reich in mehrere Kleinstaaten aufgesplittert hatten. Das war die Voraussetzung für eine schnelle Eroberung des Balkans unter dem Sultan Murad I (1362—1389) und Bajesid I (1389—1402). Die Schlachten an dem Fluß Mariza (1371), auf dem Amsefeld (1389) und bei Nikopoli (1396) waren Versuche, das osmanische Vordringen auf den Balkan zu stoppen. Bis zum Ende des 14. Jhs. haben die Türken außer Kleinasien auch ganz Thrakien, Mazedonien und Bulgarien sowie Teile Griechenlands, Albanien und Serbiens erobert. Seit 1372 war auch Byzanz türkischer Vasall, später auch viele Staaten am äußeren Rand der eroberten Territorien auf dem Balkan, von Athen im Süden bis Bulgarien und der Walachei im Norden. In der zweiten Hälfte des 14. Jhs. gelang es den Osmanen, ihre Macht auf dem eroberten Teil des Balkans zu festigen durch Ansiedlung von Teilen ihrer Bevölkerung aus Kleinasien, durch die Islamisierung der einheimischen Bevölkerung, die Inkorporierung eines Teils der dort angetroffenen kleinen und mittleren Feudalherren in ihr tymanisch-spahiales System sowie durch die Organisierung der Walachen, d. h. von Viehzüchtern, in eine militärische Ordnung, später in Armatolen.

Nachdem Bajesid I im Jahre 1402 von den Mongolen bei Angora besiegt wurde, kam es in den nächsten 50 Jahren zum Stillstand der Eroberung des Balkan. Obwohl das Osmanische Reich in den ersten zwei Jahrzehnten des 15. Jhs. von den gegenseitigen Kämpfen der Thronprätendenten sowie von einem Bauernaufstand erschüttert wurde, gab es auf dem Balkan keine Kräfte mehr, die sich gleichberechtigt den Osmanen hätten widersetzen können, während Ungarn und Venedig untätig zuschauten. Erst in den 40-er Jahren wurden von Ungarn aus drei Kreuzheere auf den Balkan geschickt. Dieses Unterfangen endete jedoch erfolglos, weil in der Zwischenzeit das Osmanische Reich wiedererstärkt war und sich auf neue Eroberungen des Balkans und des Donaulandes begab.

⁶⁹ v. Historija nar. Jug. II, 29—41.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 50 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH